

Гендерна технологія навчання української літератури в старшій школі

У статті обґрунтовано теоретичні основи проблеми формування гендерної культури старшокласників; уточнено сутність поняття «виховання гендерної культури засобами української літератури», зміст структурних компонентів гендерної культури; розроблено технологію формування гендерної культури старшокласників у процесі вивчення української літератури.

Ключові слова: гендерне виховання, гендерна культура, старшокласники, технологія формування гендерної культури в процесі вивчення української літератури.

Актуальність. XX–XXI сторіччя стали епохою встановлення гендерної рівності–соціальної рівності чоловіків і жінок, тобто утвердження основ гендерної рівноваги та гендерної демократії. Країни Європи швидкими темпами переводять у практичну площину положення про те, що розширення можливостей жінок, їхня участь на основі рівності в усіх сферах життя суспільства є одним з найголовніших чинників економічного, соціального і культурного розвитку. Гендерний фактор розглядається світовим співтовариством як фактор прогресу та один з потенціалів розвитку людських ресурсів.

На сучасному етапі розвитку суспільства підвищилося значення літературної освіти як чинника формування особистості молодої людини з такими якостями, як толерантність, співчуття до чужого болю, доброзичливість, моральність, щедрість, милосердя, любов до рідного краю тощо. У методиці викладання української літератури акцентуються не тільки соціальні, а й духовні та психологічні мотиви. Змістова наповненість та естетична яскравість художнього втілення гендерної проблематики у творах вітчизняних письменників має стати предметом навчання старшокласників.

Уміти знайти потрібний момент на уроці для розмови, адресованої майбутньому чоловікові або жінці, створити довірливі стосунки з учнями, викликати інтерес до гендерної тематики і її розуміння – завдання непросте. Його реалізація значною мірою залежить від моральної установки і переконаності самих вчителів, від їхньої майстерності подати навчальний матеріал.

Актуальність даної теми полягає у потребі шкільного гендерного прочитання художніх творів, адже сучасна наука акцентує увагу на внутрішньому світі людини, а модель тлумачення літератури з гендерного погляду дозволяє учневі заглибитись у свідомість і підсвідомість героїв літературного полотна, повніше зрозуміти мистецтво слова, письменника, інших людей і себе.

Метою статті є дослідження впровадження гендерних технологій навчання української літератури у старшій школі, обґрунтування й розробка

технологій гендерної літературної освіти учнів 9–11 класів у процесі вивчення української літератури.

Виклад основного змісту. За останній час гендерні дослідження стали невід'ємною частиною педагогічної науки, а гендерна проблематика виокремлюється в різних галузях педагогіки. Поява цього нового напрямку пов'язана з посиленням протиріччя між відображенням патріархальних стереотипів у взаємодії статей та реальними змінами гендерних відносин у сучасному українському суспільстві.

Важливий внесок у розробку концепції гендерного підходу в педагогічній освіті зробили: О. Вороніна [6] (проблеми розробки теорії та методології гендерних досліджень, визначення їх місця в системі підготовки учнів), Л. Штильова [8] (розробка методичних програм для вчителів з питань упровадження гендерної освіти в середній школі), І. С. Кльоцина [2] (шляхи гендерної соціалізації особистості з урахуванням вікових особливостей). Гендерний підхід при підготовці майбутніх учителів ураховано у роботах С. Матюшкової [4], О. Шнирової [7].

Аналіз останніх наукових досліджень показав, що на гендерне виховання впливають нові форми навчання, у яких відмовляються від муштри, агресії на користь м'якості, делікатності та поваги. Сама організація навчального процесу припускає відкритість і гнучкість, можливість експериментів і альтернативних рішень поряд з традиційними. Ці основні положення враховуються в процесі розробки педагогічних умов гендерного виховання учнів основної школи на уроках української літератури, оскільки саме література представляє гендерні відношення засобами духовної взаємодії і прищеплює гендерну чуттєвість, яка дозволяє виявити різницю в становленні жінки і чоловіка та їх гендерних ролей.

Твори української літератури для старших класів дають можливість успішно здійснювати гендерне виховання через гендерний підхід до аналізу твору. Придатними для характеристики становища жінки й чоловіка в суспільстві є більша частина творів, що вивчаються у 10 і 11 класі (10 клас – І. Нечуй-Левицький «Кайдашева сім'я», Леся Українка «Лісова пісня», твори О. Кобилянської, І. Франка; 11 клас – В. Підмогильний «Місто», І. Багрянний «Тигролови», твори покоління шістдесятників, зокрема Ліни Костенко й Валерія Шевчука). Ці тексти визначаються особливим баченням ролі жінки у суспільстві. Важливим при вивченні літератури є усвідомлення різниці між гендером і фемінізмом, оскільки ці два поняття часто ототожнюють.

Вивчаючи творчість О. Кобилянської чи Лесі Українки, варто зауважити, що ці письменниці свого часу були у соціумі на рівних з чоловіками-письменниками. Саме у їхніх творах представлено інший тип жінки – жінка, яка нічим не поступає чоловікові: мудра, морально стійка до випробувань, сама здатна забезпечити своє життя, витривала. У цьому аспекті варто вдатися до зіставлення творів, де автором є чоловік, і «жіночих творів». Це дає можливість зіставити погляди обох статей щодо їх ролей вдома, у суспільстві тощо.

В українській літературі багато творів, вивчаючи які, учні дістануть уявлення про ідеали стосунків дівчини і хлопця, дружини і чоловіка, що

становлять основу родини, побудованої на паритетних засадах любові, повазі, довірі. Важливо учнів навчити вирізняти авторські гендерні стереотипні оцінки, залучати до аналізу художнього тексту власне світосприйняття і соціальний досвід підлітків, аби сприяти їхній самоактуалізації формувати адекватну статево-рольову поведінку.

Літературні твори «Сагайдачний» А.Я. Чайковського, «Грицько» Б.Д. Грінченка, «Печенізька облога Києва» О. Олесья, «Первинка» М. Вінграновського, наведені у підручнику для 6-го класу О.М. Бандури та Є.М. Кучеренко, наголошують на таких рисах головних героїв, як мужність, сміливість, готовність прийти на захист та допомогу, працелюбність. Підкреслюється, що це риси героїв, але не героїнь. Характерним явищем є вірш П. Воронька «Школа батьків», де сказано: «Привчав мене батько трудитись до поту, а мати – любити пісні». Чіткий розподіл сфер діяльності та якостей на жіночі та чоловічі існує і в характеристиках письменників та письменниць. Так, Т. Шевченко – «борець», П. Мирний – служив рідному краю, А. Чайковський – захисник убогих людей, а ось Марія Вілінська (Марко Вовчок), незважаючи на те, що вона – «друг... народу», – співчутлива, приязна, чуйна, вразлива, має любов до скривджених. Саме таким чином і формується різне (а іноді і протилежне) ставлення до жінок і чоловіків, формується ідеал, що є знову ж таки різним для дівчат і хлопців, що користуються цим підручником. Художні твори в більшості випадків висвітлюють стосунки між чоловіком і жінкою на рівні почуттів, побуту. Проте в деяких творах вже в XIX столітті письменники намагались об'єктивно показати роль і місце жінки в суспільстві, її боротьбу за права та свободу (О. Кобилянська «Людина», «Царівна», Л. Українка «Лісова пісня» тощо).

Українська література сформувала образ сильної жінки, яка хоче знайти застосування своїм здібностям і можливостям в умовах нового життя, нових обставин (М. Хвильовий «Сентиментальна історія» (Б'янка), В. Підмогильний «Невеличка драма» (Марта Висоцька)). Жінка в баченні українських письменників є втіленням високої духовності, добра, краси, кохання – почуттів, які надихають її на прекрасні справи і вчинки (Леся Українка «Лісова пісня» (Мавка); М. Коцюбинський «Тіні забутих предків» (Марійка); Ліна Костенко «Маруся Чурай» (Маруся Чурай); Г. Тютюнник «Три зозулі з поклоном» (Марфа, Софія); Іван Багряний «Тигролови» (Наталка Сірко) та інші).

Здійснювати гендерне виховання старшокласників доцільно шляхом вивчення конструктивного гендерного досвіду минулого, що є сприятливим для побудови гармонійних взаємин з особою протилежної статі та відповідає гендерним цінностям сьогодення, та усвідомлення деструктивності окремих гендерних традицій, що зумовлюють гендерну дисгармонію.

Необхідно формувати в учнях вміння гармонійно співвідносити в собі чоловічі й жіночі якості шляхом зіставлення «життєвих сценаріїв» художніх персонажів, у яких домінує маскулінне й фемінне начало. Наприклад, у процесі інтерпретації андрогінних взаємин Мавки й Лукаша на першій стадії

розвитку стосунків («Лісова пісня» Лесі Українки) у старшокласників доцільно виховувати здатність дорефлексії гендерного «Я», усвідомлення взаємозв'язку рівня розвитку гендерних якостей і характеру взаємин із особою протилежної статі.

Слід якнайчастіше активізувати уяву учнів 10–11 класів щодо власної поведінки в певній художній гендерній ситуації, у котрій опинився художній герой. Наприклад, досліджуючи поведінку персонажів драми-феєрії Лесі Українки «Лісова пісня» з допомогою психоаналізу, старшокласник аналізує безсвідоме/свідоме/надсвідоме начало власних гендерних учинків.

Також необхідно формувати конструктивний гендерний досвід учнів шляхом наслідування ефективної моделі гендерних взаємин та критичного осмислення типових помилок художніх персонажів із низькою гендерною культурою, конструювання більш ефективних варіантів досягнення гармонії між чоловіком і жінкою. Так, за результатами дослідження, найбільш зразковими у ставленні до особи протилежної статі, на думку старшокласників, є персонажі, які втілюють андрогінність, гуманність, моральність, урівноваженість, відданість, емпатійність, боротьбу за особисте щастя, здатність кохати, досягти гармонії з оточуючими: Мавка («Лісова пісня» Лесі Українки), батьки Наталки («Тигролови» Івана Багряного), Наталка («Тигролови» Івана Багряного), Олена («Людина» О. Кобилянської) та інші. «Художніми аутсайдерами», за оцінками учнів 10–11 класів, є духовно слабкі чи гендерно некоректні, конфліктні, агресивні, авторитарні, егоїстичні, аморальні, девіантні, із патріархатним чи матріархатним світоглядом персонажі: батьки Олени («Людина» О. Кобилянської), Карпо («Три зозулі з поклоном» Гр. Тютюнника) та інші.

Розширювати знання старшокласників про гендерну концепцію, технологію формування гендерної культури старшокласників засобами української літератури потрібно поступово, у невеликій кількості, із наведенням життєвих прикладів та використанням інтерактивних методів, форм навчання та виховання. Психолого-педагогічні вправи («Я», «Картка-загадка», «Відповідності», «Обійми – завдання», «Подолання стереотипів», «Хто я?», «Карта кохання», «Гендерний психоаналіз», «Гендерне насильство», «Знайди зайве», «Хто він/вона?», «Чорні й червоні серця», «Гендерне доміно», «Знайди пару», «Психологічна допомога», «Гендерна соціометрія», «Мікроклімат моєї майбутньої сім'ї» та інші) зорієнтовані на те, щоб учні якнайбільше були задіяні в інтелектуально-руховій діяльності, рефлексії власної гендерної поведінки та розвитку практичних умінь конструктивних взаємин з особою протилежної статі.

Необхідно спонукати старшокласників до здійснення самостійного гендерного дослідження тексту, висловлення власних думок, суджень, розвивати вміння ведення дискусії на гендерну тематику (наприклад, Олена Ляуфлер («Людина» О. Кобилянської) – людина чи духовний самогубець; Марія – свята чи грішниця («Марія» У. Самчука)?).

Після кожного етапу гендерного літературознавчого аналізу художнього тексту з метою актуалізації потреби учнів в удосконаленні

гендерної культури слід здійснювати узагальнюючий висновок. Наприклад, «Із ким із персонажів відчуваєте духовну спорідненість? Чому? Як реагують оточуючі на ваше прагнення домінувати чи підпорядковуватися особі протилежної статі? Яка ваша позиція в ситуації гендерної рівності/нерівності? Яку модель гендерних взаємин ви б хотіли створити у власній майбутній сім'ї?».

Так, у процесі вивчення роману В. Підмогильного «Місто» учні отримують завдання – визначити, як взаємини Степана із Надійкою, Тамарою, Зосою, Ритою позначалися на способі життя головного героя, спроектувати конструктивні варіанти розставання чоловіка і жінки, такі, які б не призводили до депресії, а навпаки – сприяли формуванню гендерного досвіду, що допоміг би в майбутньому не повторювати помилок минулого, а сприяв досягненню міжособистісної гармонії.

Використання інтерактивних методів і форм не лише підвищує інтерес учнів до вивчення української літератури, а й сприяє усвідомленню важливості подолання негативного мислення, актуалізує потребу в самовдосконаленні. Найбільш ефективною є рольова гра «А могло бути так!..» (за умови ретельної підготовки домашнього завдання творчою групою – конструктивний варіант розв'язки гендерних конфліктів Степана із жінками).

Цікавим з погляду гендеру є роман у віршах «Маруся Чурай» Ліни Костенко, який насичений яскравими літературними образами. Твір вступає в діалог з народною традицією, пріоритетами подружнього життя на селі.

Лірична героїня Ліни Костенко – не емансипантка кінця двадцятого століття. Вона – немовби з минулого. До коханого звертається на Ви. Для неї любов – явище духовно піднесене. Це не старомодність, не занудство, а глибоке розуміння святості почуття. Вона – поет від Бога. Людина, якій дано глибоко почувати і точно все розуміти. Вона знає краще за інших, що таке любов, і тому не терпить приниження цього почуття.

Сучасна шкільна освіта потребує своєрідної інтерпретації художнього твору, адаптованої до вікових особливостей учнів. Часто визначальним чинником аналізу тексту стають особистісні переконання, досвід і гендерна належність: юнак чи дівчина визнають літературу лише тоді, коли пропускають через власне Я. Отже постала потреба інтегрувати здобутки гендерної психології у шкільне літературознавство, аби розширити інтерпретаційні можливості художнього твору. Важливо учнів навчити вирізняти авторські гендерні стереотипні оцінки, залучати до аналізу художнього тексту власне світосприйняття і соціальний досвід підлітків, аби сприяти їхній самоактуалізації формувати адекватну статево-рольову поведінку.

Висновки. Отже, провівши певну роботу з впровадження гендерних технологій на уроках української літератури, можна стверджувати, що сучасні старшокласники в переважній більшості готові до майбутнього сімейного життя, але мають хибні уявлення про основні його цінності, особливості прояву гендерних відносин. Це актуалізує проблему оптимізації

гендерного виховання в загальноосвітніх закладах. Серед основних засобів гендерного виховання одне з провідних місць належить українській літературі. Цьому сприяють передбачені програмою твори високого художнього рівня, насичені відповідною проблематикою, ідейно насичені, такі, що порушують вічні питання людського існування, висвітлюють різноманітні аспекти взаємин чоловіків і жінок.

Перспективним є створення системи психолого-педагогічних вправ до уроків української літератури (10–11 класи), спрямованих на формування успішної особистості з високим рівнем гендерної культури.

Список використаних джерел

1. Говорун Т. Гендерна психологія: навч. посіб. / Т. Говорун, О. Кікінежді. – К.: Академія, 2004. – 308 с.
2. Клєцина И.С. Психология гендерных отношений: Теория и практика. – М.: Алетейя, 2014. – 408 с.
3. Кравець В. Гендерна педагогіка: навч. посіб. / В. Кравець. – Т.: Джура, 2003. – 416 с.
4. Мацюшкова С.В. Гендеризація вищої освіти в сучасному суспільстві// Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2005. – № 2. – С. 71–74.
5. Мозгова Л.А. Гендерна складова методики навчання української літератури у старшій школі/ Л. А. Мозгова; Нац. пед.ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2010. – 20 с.
6. Теория и методология гендерных исследований: Курс лекций/ под общ. ред. О.А. Ворониной. – М.: МЦГИ –МВШСЭН –МФФ, 2001.
7. Шнирова О.В. Що нам дає гендерна педагогіка [Текст] /О.В. Шнирова//Гендерна педагогікаі гендерна освіта в країнах пострадянського простору: СБ матеріалів Міжнародної літньої школи. –Іваново, 2015. – С. 31–54.
8. Штылёва Л.В. Продвижение гендерной теории и высшее педагогическое образование: методология и методика// Матеріали круглого столу: Міжнародний досвід організації гендерних студій в сучасному університеті. –6 липня 2002 р., Київ– НГУУ «КПШ». – 2012. – С. 85–92.